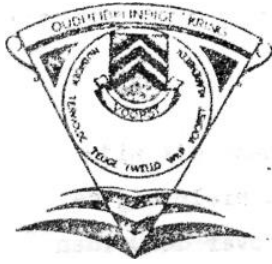

"Kroniijk"

JRS. 10 1987
NR. 1

Oudheidkundige kring Doorst

10e jaargang nr. 1

Bestuur:

Voorzitter: G. Panhuis, v.d. Duyn van Maesdamstraat 71, Twello
Secretaris: M. Rattink, Havezatelaan 225, 7414 GK Deventer 05700 - 42141
Penningmeester: A.J. Bessels, Enkwg 9a, Posterenk
Leden: H.J. ten Hove, Tuinstraat 24, Voorst
A.H. Rengersen, Zeedijk 33, Nijbroek
R. Kloosterboer, Rijksstraatweg 5, Wilp
J. Lubberts, Kon. Wilhelminastraat 10, Terwolde

Redactieadres: J. Lubberts, Kon. Wilhelminastraat 10, Terwolde,
tel. 05717-1760

INHOUD:

blz. 2 Het wel en wee der Voorsterbeek	H. ter Avest
blz. 6 Uit de geschiedenis van de dorpskerk van Twello deel 5	D. Lekkerkerker
blz. 11 De Nijenbeek, een middeleeuwse woontoren bij Voorst	P. Bitter

Niets uit deze uitgave mag worden overgenomen zonder toestemming van de redactie-commissie.

HET WEL EN WEE DER VOORSTERBEEK.

Een ieder weet dat het water de vriend van de mens kan zijn, maar ook zijn grootste vijand. Hoe het de mens beschermd tegen overvallen en hielp bij de zorg voor het dagelijks brood. Soms bracht het vruchtbaarheid over de weiden in onze streek, dan weer misoogsten door zomervloed. Ditmaal iets over het water van de Voorsterbeek.

Zoals velen wel zullen weten komt de Voorsterbeek voort uit de Loenense Beek. Deze ligt nu deels op de plaats van de vroegere "Meenbeek" komende van de "gewone gronden". De Loenensebeek vindt haar oorsprong in de hooggelegen gronden van de Veluwe. Het zijn onder andere de bossen van "Groenouwe" waar ook de Molenbeek haar oorsprong heeft. Op minstens twaalf plaatsen wordt deze beek gevoed.

Wanneer we oude kaarten bekijken, dan zien we dat een groot aantal beken hier zijn oorsprong vindt, dat zijn o.a. de Silvoldsebeek, de Lunsebeek, de Stroo-
broekbeek en de Molenbeek.

Ruzies over het water van de beken zijn er legio geweest. In het verre verleden wat het water bezit van de landadel en wie er gebruik van wenste te maken moest hiervoor betalen. In deze streek was de eigenaar de heer Alard Hackfort, kasteelheer van de Horst in Loenen. Over de loop van het water heeft Alard van Hackfort in 1673 onenigheid met Gijsbert van Schimmelpenninck van der Oije, deze bewoonde het Hunderen gelegen in Twello. In 959 wordt het Hunderen reeds genoemd als leengoed van het klooster Paderborn in Duitsland.

Een volgend verschil van mening was tussen Johan van Steenberg, heer van de Nijenbeek en J.B. Grootehuis, vermoedelijk van huize Empe, in 1662, die elkaar bestreden over de hoeveelheid water dat naar de IJssel afgevoerd werd.

Een deel van dit water ging door de Empsebeek die tegenover Zutphen in een oude IJsselstrang uitmondde en de andere bij de Nijenbeek in de IJssel. De achtergrond van dit geschil was, om meer water door de Empsebeek te laten stromen, opdat men hier een korenmolen kon bouwen, aangedreven door waterkracht. Deze molen moest gebouwd worden op 't Hontsveld, in de buurt van de Wijenburg. Het water van de diverse beken vormt de Loenensebeek, die later overgaat in de Voorsterbeek, welke thans van circa 6000 ha het water afvoert naar de IJssel. Onderweg ontvangt zij ook nog het water van de Verlorenbeek en de Beekbergerbeek.

Bij statenbesluit van 11 juli 1871 werd de Voorsterbeekpolder opgericht, met een oppervlakte van 1225 ha, en aan de bepalingen van het rivierpolder reglement onderworpen. Reeds in 1884 werd het gebied uitgebreid met ruim 450 ha liggend onder Apeldoorn, het zogenaamde Oosterbroek, hetwelk ook op de Voorster-

beek afwatert.

Later werden er nog meer gebieden bijgevoegd, o.a. Beekbergen. Thans is het polderdistrict Brummen-Voorst circa 11.503 ha.

Wellicht zal men zich afvragen hoe de toestand was voor dat de polder werd opgericht, wie voerde toen het beheer? In eerste instantie was het natuurlijk zo wie het water deert, wie het water keert. Daarna zal voor zover bekend de marken de zeggenschap uitgeoefend hebben. Dit hield in grote trekken in, dat een ieder die aan de beek gelegen was, zijn eigen gedeelte moest schoonhouden. Bij het opheffen der marken kwam dit aan de gemeenten. Dit was op basis van het provinciaal reglement op waterleidingen van 1833 wat zowel voor de gemeente Apeldoorn als Voorst geldt. Men had wel een reglement op de ruiming, hoewel deze veel moeilijkheden gaf, totdat uiteindelijk de Voorsterbeekpolder werd opgericht. Nu konden op de geërfden dagen door de ingelanden besluiten genomen worden. De eerste bijdrage om geld in kas te krijgen bedroeg 90 ct per ha. Op 9 dec. 1881 kwam men overeen om deuren aante laten brengen op de Voorsterbeek, daar waar zij de Rijkstraatweg te Voorst kruist. De deuren werden gesloten bij hoog water op de IJssel. De functie was echter zeer beperkt, want bij grote regenval en hoge waterstanden, welke vaak samengaan, kwamen er onhoudbare toestanden voor. Men hield wel het rivierwater tegen, maar het water uit het polderdistrict kon niet afgevoerd worden. O.a. kwam de hele "Vale Weide" onder water te staan. In 1933 werden de deuren vernieuwd i.v.m. de verbreding van de Rijkstraatweg.

De notulen van 1881 vermelden verder nog dat het plaatsen der deuren grote onkosten met zich mee bracht. Eet was dan ook Mr. J.F.B. van Hasseit, wonende op Huize Empe, die 50 gulden toezegde in de kosten. Zulks deed hij op eigen initiatief, wel stelde hij vast, dat hij er persoonlijk geen belang bij had. Een volgende grote verbetering was in 1950, maar deze was nog niet afdoende, vanwege de gestremde lozing.

In 1960 kwam een samenbundeling van de polders tot stand: Voorsterklei, Voorsterbeek, Brummensebandijk, Soerensebroekpolder, met een ongereguleerd gebied Empe, Tonden tot stand. Deze samenvoeging resulteerde in het tot stand komen van het "Baron v.d. Feltz" gemaal op de Voorsterklei. Toen in de jaren '70 de Voorsterbeek opnieuw verbeterd werd had men de waterafvoer onder controle.

Men kan thans, onder alle omstandigheden het overvloedige water op de rivier uitslaan. Het hoogteverschil tussen het Apeldoorns-Dierenkanaal en het v.d. Feltz gemaal op de Voorsterklei bedraagt 9 meter. Komen we thans terug op de notulen van 1877, dan wordt er gesproken over de verbetering van de verloren beek.

De Verlorenbeek, een onderdeel van de Beekbergerbeek begint ten westen van de straatweg Apeldoorn-Arnhem in de bossen van het Hagen en Bruggelerbos. Onderweg ten Oosten van het kanaal Apeldoorn-Dieren splitst zich de beek in een lage en een hoge leiding, Eén door kaden omringde beek, de Beekbergerbeek en één door de lage gronden, de zogenaamde Verlorenbeek, die bij de Polveensweg in de Voorsterbeek uitmondt.

De door kaden omringde beek, de Beekbergerbeek die via de fabriek van de fam. Krepel nabij de Oudhuizerstraat in de Voorsterbeek stroomt. Duidelijk is nog de verlegging van het einde der bovengenoemde beek te zien. Deze is thans ten Zuiden van de spoorweg Zutphen - Apeldoorn, terwijl voor de verlegging deze circa 200 m. noordwaarts was.

Aanleg van de spoorlijn 1865 - 1667.

We gaan weer terug naar de Voorsterbeek. Is het in droge tijden een kalme beek, die naar de IJssel stroomt, in regenperiodes is zij een grote stroom. Wanneer men bedenkt dat 1 mm neerslag per m², 10.000 liter per ha geeft, behoeft het geen nader commentaar van de ± 6000 ha waar ze het water van afvoert.

Een klein beeld geeft een foto weer uit 1950, toen wegens werkzaamheden de beek werd afgesloten bij de Clabanusweg.

Ook is de Voorsterbeek vele jaren een bron van ergernis geweest door de vervuiling, die verschillende industrieën bedreven. Doch dank zij de oprichting van het zuiveringsschap en onder goede leiding daarvan, is het thans tot een aanvaardbaar niveau teruggebracht. Deze vervuiling begon reeds een 100 jaar geleden (wellicht al eerder), want op 12 juni 1882 kreeg het polderbestuur der Voorster beekpolder het verzoek te behandelen om afvalwater van de Eerbeekse industrieën via de Voorsterbeek af te voeren. Het was Mr. J.T. Hooft, kanton-rechter en rentmeester der gasthuizen te Zutphen, die de poldermeesters adviseerde, dat ze moesten proberen het plan te verijdelen. Dit is dan ook gelukt dankzij zijn vooruitziende blik,

Richting Voorst gaande, kwamen we eertijds bij de Rijksstraatweg het Molenstuw tegen, want in het verleden heeft op de Voorsterbeek een molen gestaan voor het malen van graan. Volgens een overeenkomst tussen de rekenkamer en Johan van Steenberghe, heer van de Nijenbeek, van 7 dec. 1597, moest hij drie daalders betalen voor rechten van de watermolen op de Voorsterbeek. In 1732 werd op het huis de Nijenbeek nog een acte getekend voor het regelen der waterrichten op de Voorsterbeek. Dit zal wellicht verband houden met de toen aanwezige watermolen. In het boek Voorst in oude ansichten, kan men haar nog in volle glorie zien. Deze molen is afgebrand in 1935.

Het was mr. B.W.A. Sloet tot Oldhuis, die een gedicht maakte over de afgebroken watermolen aan de Voorsterbeek. Dit staat in de bundel "Winteravondrood"

van Deventer 1876 en luidt als volgt:

Nederig ligt gij, kleine molen
waar de Voorsterbeek haar nat
Kabbelend door gras en bloemen
neer laat stromen op uw rad,
Dat zich omwendt onder 't ruischen,
zonder oorverdovend druischen.
Beekje dat op Beekbergs heide,
Stil aan 't drassig zand ontglijdt.
Eeuwen zijn voorbij gevaren,
sinds de menselijke vlijt,
Hier op 't rad uw stroom liet drijven
Om 't graan tot meel te wrijven.

In 1930 werd het stuw, mogelijk ook de molenrechten door het bestuur der Voorsterbeekpolder van G.J. van Neck aangekocht voor fl. 3000,-, deze aankoop was nodig voor de beekverbeteringen. Men had vroeger het molenrecht, het recht namelijk om een molen op te richten en te gebruiken.

Het stuwrecht is het recht om de waterstroom op te stuwen, tot het benodigde peil is bereikt om het waterrad van de molen te kunnen laten werken. Het stuwrecht is in de praktijk de sleutel van het molenrecht, door het stuwrecht af te kopen, heeft het molenrecht geen betekenis meer. Stuwrechten waren zogenaamde heerlijke rechten, die veelal aan de adel werden toegekend en waren erfelijk.

De watermolen kwam ook in het niuews toen de kozakken op de oudejaarsavond van 1813 in Twello vertoefden. Op deze oudejaarsavond hadden zij gebrek aan tarwemeel, misschien wel voor de traditionele oliebollen bij het vieren van de oudejaarsavond.

Onder dreigementen maar weer aangeklopt bij de burgemeester. Meel kon helaas niet verstrekt worden, maar deze had wel het nodige graan ervoor. Om het eerste uit het laatste te bereiden moest er natuurlijk een molen ter beschikking staan. Gelukkig bestond in Voorst nog de watermolen en dus ging men daar heen. Hier stuitte men opnieuw op moeilijkheden, want ... de molenaar weigerde zijn diensten. Ten einde raad wendde de burgemeester van Twello zich tot diens ambtgenoot te Voorst. Nadien is er niets meer over gehoord, wellicht is het op deze manier gelukt aan meel te komen.

Bronnen; Archief polderdistrict "Brummen-Voorst"
(J. ter Avest)

UIT DE GESCHIEDENIS VAN DE DORPSKERK VAN TWELLO (5).

1.

Toen de Twellose kerk ongeveer in het midden van de 15e eeuw door de aanbouw van een hoog, gotisch koor een forse uitbreiding had ondergaan, was er plaats voor meer altaren. Naast het hoogaltaar, centraal in het koor, kwamen er zij-altaren, waaraan door een priester, vicaris genoemd, op gezette tijden een mis gelezen werd. Hier ontmoeten we het oude instituut "vicaris" of "kapellanie". Het was een stichting, aan een kerk verbonden en door de stichter van voldoende goederen voorzien om de vicaris levensonderhoud te garanderen. Het oogmerk van de stichter was behalve verering van de heilige van zijn voorkeur, aan wie de vicarie gewijd was, ook, dat aan het altaar voor de zielen van zijn gestorven familieleden en later ook voor hem zelf, gebeden en een mis gelezen zou worden, in 't bijzonder op de sterfdatum. In de steden waren het vooral gilden, die vicarieën stichtten. Elk gilde had zijn heilige, had zijn altaar, waar evenementen gevierd en voor gestorven gildebroeders gebeden werd. Op het platteland waren de stichters mannen van maatschappelijk aanzien en niet onbemiddeld. Het recht een priester ter benoeming in die functie aan de bisschop voor te dragen berustte bij de stichter of bij degene, aan wie hij het recht had overgedragen (het collatierecht).

De vicaris had een zelfstandige positie en was niet is eerste instantie hulp van de pastoor. Hij was ook niet betrokken in de zielszorg. Wel was hij verplicht deel te nemen aan de dagelijkse getijden in de parochiekerk en zondags met de pastoor het officie te zingen. Dit naast zijn eigen verplichtingen: 1 à 2 missen per week aan zijn eigen altaar en verder uitdelingen aan de armen. Zondags celebreeerde hij de vroegmis. Ook verving hij de pastoor bij diens afwezigheid. Het werd daarom gewoonte hem vicarius (=plaatsvervanger) te noemen i.p.v. capellanus, zijn oorspronkelijke titel.

2.

Na deze inleidende schets iets over de Twellose vicarieën. Het waren er twee: één gewijd aan St. Sebastianus en St. Fabianus en één aan St. Antonius. Mogelijk was er oorspronkelijk nog een derde, gewijd aan St. Catharina. We zouden er niets van af weten, als niet in een akte uit het archief van de Deventer gasthuizen anno 1465 melding gemaakt was van land van de St. Catharinavicarie te Twello, gelegen in de Musselergoor (Silvoder- of Teugse mark). Verder ontbreekt elk gegeven. Alleen een aantekening van de historicus van Spaen (die geen bron vermeldt), dat de vicarie in ± 1430 door Gelmar en Reinier (of Reinold) van Apeltorn (vader en zoon) in de kerk alhier gesticht zou zijn. Deze familie, in de Ridderschap van Veluwe opgenomen, bewoonde het kasteel Duis-tervoorde en had hier vele bezittingen, ook in de Silvolder mark.

Is deze vicarie in verval geraakt, door gebrek aan inkomsten of priester? Of is zij overgegaan op de naam van een andere heilige? We weten het niet. Meer is bekend, over de vicarie van St. Sebastiaan en St. Fabianus. In 1465 wordt zij vermeld als "de Olde Vicarie". Haar oorsprong gaat wellicht terug tot vóór 1400. In 1391 worden al vicarissen te Twello vermeld. Sebastiaan is martelaar geworden onder de romeinse keizer Diocletianus (284 - 305). Reeds in de 4e eeuw werd hij vereerd. Hij zou officier van de keizerlijke lijfgarde geweest zijn. Als christen aangeklaagd en veroordeeld, werd hij met pijlen doorschoten, maar hij genas van zijn wonden. Toen hij later de keizer toevalig eens ontmoette, verweet hij hem zijn wreedheid als christenvervolger. Nu werd hij doodgeknuppeld. Zijn graf vond hij aan de Via Appia bij de catacomben. Gewoonlijk wordt hij afgebeeld als jongeman, aan een paal gebonden en met pijlen doorschoten. Dat in de middeleeuwen zijn verering toenam (zo werd de kerk van Beekbergen ook aan deze heilige gewijd) hing samen met het feit, dat hij volgens de traditie bescherming bood tegen depest. Sinds deze ziekte, "de zwarte dood", rond 1350 gruwelijk in de Europese landen huisgehouden had, tienduizenden slachtoffers makend, keerde zij met tussenpozen terug. Men voelde zich machteloos en weerloos. St. Sebastiaan was dan de toevlucht. Fabianus, gestorven op 20 januari 250, was bisschop van Rome. Hij werd martelaar onder keizer Decius. Zijn feestdag valt gelijktijdig met die van St. Sebastiaan (20 januari).

Wie de stichter van deze vicarie geweest is, weten we niet. Wel, dat het recht een priester als vicaris voor te dragen berustte bij de pastoor van Twello. Niet onmogelijk dat een pastoor alhier eens de vicarie fundeerde, bijv. Derk van der Go(e)ij, (hier rond 1400), die tot een niet onaanzienlijke familie behoorde. De pastoor was het ook, die de benoemde in het bezit van de vicarie stelde door hem missaal en misbeker te overhandigen.

De vicarie was van de nodige goederen voorzien. Interessant is na te gaan of nu, na meer dan vijf eeuwen, de ligging van die bezittingen op de kaart van Twello nog aan te geven is. Hiertoe heeft de heer H.J. Hermsen, die het grondbezit in Twello door de eeuwen heen heeft bestudeerd, mij welwillend enige informatie verstrekt. Land (misschien ook de hofstede?) van de vicaris van St. Sebastiaan was gelegen aan de huidige Rijksstraatweg, ter hoogte van de Hundenslaan, waar nu de villa met de naam "Huize Vicarie" staat. Verder behoorde aan de stichting een stuk land, gelegen aan de Straatweg, tegenover de kruising Stationsstraat - Straatweg, achter het pand Jacobastee, vroeger de boerderij van van Lith. Nog in de vorige eeuw heette dit stuk "Kerkeland" of "Akker aan het tolhek". Op dit punt van de straatweg stond n.l. een tol, één van de vele waar de oude tijd zo rijk aan was. Interessant is het, dat de percelen "de lage lucht" (weiland) en "de hoge lucht" (bouwland), eens vicariegoed, gele-

gen aan de Hondsgrijs, niet ver van het Wezeveld, voor een deel nog steeds kerkelijk bezit zijn. Hetzelfde geldt van "de Rellers", bouw- en weiland, gelegen aan de Kon. Wilhelminaweg.

Hoe ging het met de vicariegoederen in de dagen dat de reformatie zich hier doorzette? (Vanaf 1592) Van hogerhand wrd bepaald, dat zij zouden dienen tot studiebeurs voor jongelui, die de kerk als predikant of het land als jurist of anderszins wilden wienen. Met deze beperking, dat twee-derde deel van de inkomsten voor de student zou zijn en een-derde deel voor de plaatselijke predikant. Zo had bijv. een zoon van ds. Nagge (hier predikant van 1601-1638) voor zijn studie aan de Illustere School te Deventer gedurende een aantal jaren (vanaf 1632) deze inkomsten. Na hem werd een zekere Herman Lamminga met de beurs begiftigd (vanaf 1639). Daarna, lezen we er niets meer over. Vermoedelijk werd de vicarie ontbonden en de goederen verdeeld. Veel ervan, zo niet alles, is pastoriegoed geworden en in sommige gevallen gebleven tot op heden. Verder bezat de St. Sebastiaanvicarie nog "de Goren", weiland achter Duistervoorde (onder het Hartelaar). Later ook pastoriegoed geworden, werd het in 1832 verkocht om de bouw van de pastorie te financieren.

3.

Het meeste is bekend over de St. Antoniusvicarie. Dat komt doordat over haar goederen tussen 1617 en 1623 processen voor het Hof van Gelderland te Arnhem gevoerd zijn, waarvan de stukken in het Rijksarchief aldaar bewaard worden. Partijen waren Willen Nagge, predikant bovengenoemd en Elbert van Mehen, schout te Voorst. Het is ons nu niet te doen om de aanleiding tot of het verloop en de afloop van het proces. Die komen later aan de orde. Het gaat om de stichting van de vicarie. Daarvan heeft ds. Nagge oude dokumenten opgespoord en in copie aan het Hof voorgelegd. Zo kennen we de stichtingsbrief van 12 nov. 1431 en de brief, waarin de bisschop van Utrecht de stichting goedkeurde, gedateerd 28 maart 1432.

Uit de eerste blijkt, dat de stichters waren: Lubbert die Heyden en Wijvinne, zijn vrouw. Zij verklaren, dat zij "met onsen vrien (vrije) willen ende wellbedachten Raede, in die Eere gades (Gods) ende sijner Liever moeder Marien ende dess Heilligen Confessoirs (belijder) ende Abts sancte Anthonius, eine Vicarie op ein Altaer, dat men inder kerspell kercken van Twenlo (Twello) noch richten (oprichten) sall gesticht ende gefundiert" hebben. Ook verklaren zij, dat zij "toe behoeff eines Priesters, die in den kerspell van Twenlo vuirscreven stede woenhafftich wesen sall, ende gemeinlick in den gaedes dienst, die daer geschiet, mede vorsen (voorzien) ende helpen ende twee missen ten mijnsten inder weecke doen sill, gegeven hebben, ende geven mijt desen selve brieve, dat guet ende Erve ende Renthen, bij namen gelegen inden kerspell van Vpvoerst (=Hoog-Vorst), in die Buirschap van Holthuijsen, gehe-

ten toe Holthuijsen, ene einen camp, geheeten die Lange maat, ende twee olde schilde (een middeleeuwse munt) uith die Weer ("aandeel in onverdeelde markgrond), die Cuerts kynderen van Cambick hoert, siaers erfflick ende ewelick", Lubbert die Heyden en zijn vrouw behouden zich, hun kinderen en kleinkinderen het recht van presentatie voor d.w.z. het recht een priester ter benoeming voor te dragen. Mohct de familie uitsterven, dan zou dit recht vervallen aan de dan aanwezige pastoor van Twello en zijn opvolgers. (Hier ligt de kiem van het conflict, dat 185 jaar later ontstaan zal). Tenslotte dragen zij als eerste vicaris voor: de heer Wolter van Oppen, priester van het bisdom Luik. Wie was Lubbert die Heyden? Hij was dienstman van de hertog van Gelre en gerichtman ("bijzitter van het landgericht) te Voorst. Geboren uit een edel geslacht, was hij nimmer voluit ridder geworden. Hij bleef "knape" (zoveel als adspirant ridder). De die Heydens leefden wel riddernatig, waren aan adellijke families geparenteerd en noemden zich wel jonker of joffrou. Opmerkelijk is nu, dat de goederen, die Lubbert die Heyden aan de nieuwe vicarie te Twello verbond, alle gelegen waren onder Voorst. Eerst later wordt er land onder Twello aan toegevoegd. Woonde hij (aanvankelijk) in het kerspel Voorst? Bekend is, dat hij o.a. het goed de Bremte (gelegen tussen Wilp en Gietelo in de nabijheid van de huidige begraafplaats) in leen had. En verder bezat hij dus (zie boven) het erve en goed toe Holthuijsen.

De ligging ervan kunt Uzelf bepalen op het oude kaartje, dat op de omslag van de "Kronijck" is afgedrukt. U vindt aan de Voorsterbeek, ten Z.W. van Noord-Empe en niet zo ver van het huidige Klarenbeek, de buurtschap Holthuys. Bestaat deze nog? Te vinden zijn nog de Outhuizerstraat en de boerderij Luttek Oudhuis, Polveensweg 12. Het ligt voor de hand aan te nemen, dat Holthuizen of Houthuizen in het spraakgebruik geworden is tot Oudhuizen. Blijkens een inventaris uit 1835, waarin de kadastrumnummers van 1831 vermeld worden, had de pastorie van Twello in die tijd nog land onder Voorst. Gaan we de nummers na, dan blijkt het land te zijn, gelegen rondom de huidige boerderij Luttek Oudhuis. Hier hebben we dus de kern van het bezit van de St. Antoniusvicarie gevonden, later pastoerigood geworden. Ook de goederen onder Twello zijn terug te vinden. Zo bijv. de Bommerie, genoemd in een inventaris van 1617. Het was land, gelegen aan de huidige Iordensweg, begrensd door deze weg, de Jan van Galenstraat en de Abraham Cruijnssenstraat. Midden in dit perceel bevond zich een moeras of elsgat, waarschijnlijk een restant van een kolk, omgeven door elshout. Ook wordt in 1817 de Clockacker vermeld, te situeren bij de Torenweg - Klokkenkampsweg. Aan de Stationsstraat (vroeger Kletterstraat) lag aan de noordzijde van de Stationsdwarsstraat land, met de typische naam de Ongenade. (Kennelijk was het nogal slechte grond). Thans heeft de Woningbouwvereniging er huizen op staan. In het rijtje behoort ook de Meulen-

kamp, gelegen aan de Duistervoordseweg in de Veldjes, schuin tegenover de voormalige boerderij het Witteveen. Tenslotte nog het enige voormalige St. Anthonievicariegoed, dat nu nog kerkelijk bezit is: de Drie Akker, te vinden ten N. van de Rijksstraatweg bij de Hondsgriфт.

Deze percelen vielen bij de verdeling anno 1654 tussen de familie Schimmelpenninck van der Oije van Hunderen (verwanten en erfgenamen van de familie die Heyden) enerzijds en ds. W. Nagge jr., de pastorie vertegenwoordigend, anderzijds, aan de pastorie toe.

Feitelijk was het bezit nog groter. In de loop der eeuwen waren door nazaten van de stichter percelen in pandschap gegeven. Ze hadden geldgebrek, leenden een som en gaven land als onderpand. Omdat zo'n pand vaak niet ingelost werd, ging het stuk bezit voor de eigenaar verloren. Zo was het bijv. met de Hietweide ("heideweide) aan het westeinde van het dorp, waar zich meerdere stukken heide bevonden. Of de familie die Heyden in Twello woonde? We weten het (nog) niet. Wel heeft hun naam nog eeuwen voortgeleefd in de Heidenhofstede (boerderij aan de Parallelweg, nu bewoond door de familie ter Mate) en de Heidense weide, in dezelfde buurt, en de Heidenskamp, aan de W. zijde van het dorp. Om op de stichtingsbrief terug te komen, het is opmerkelijk, dat daarin geen bepaling voorkomt (wat men toch zou verwachten) in zake het lezen van missen voor gestorven leden van de familie.

Er is alleen sprake van minstens twee missen per week opdragen aan het vicariealtaar. Als eerste doel wordt genoemd, dat de vicaris mede (naast de pastoor) voorzien en helpen zal in de godsdienst, die in de kerk van Twello geschiedt.

Het parochiebelang overweegt dus, al zullen ongetwijfeld op gezette tijden dodenmissen voor de familie zijn opgedragen. In zijn brief tot goedkeuring en bevestiging van deze vicarie of capellanie neemt Sweder van Culemborg, de toenmalige bisschop van Utrecht, als enig motief, dat hij begeert dat de Godsdienst steeds vermeerderd wordt, m.a.w. meer misvieringen. Hij voegt er aan toe, dat de presentatie van een te benoemen vicaris via de parochiepastoor lopen moet. Verder benoemt en institueert hij als eerste vicaris de door de stichter voorgedragen Wolter van Oppen.

Tenslotte nog iets over de heilige, aan wie de vicarie gewijd was: St. Antonius, vaak met de toevoeging "Abt" om hem van een andere heilige van die naam te onderscheiden. In ± 251 in Egypte geboren, leefde hij daar vanaf zijn 20ste in de woestijn als kluizenaar. Een groot aantal kluizenaars bracht hij er in een soort kloosterlijke gemeenschap bijeen. Zwaar leed hij onder ontbering en verzoeking door de duivel. Over dit thema bestaan veel schilderijen. Op 105 jarige leeftijd overleed hij. Hij werd vooral vereerd als patroon tegen besmettelijke ziekten, vooral tegen de pest. Zijn attributen waren: staf, klok of

bel, een varken (in de steden liepen de St. Antonievarkens met een bel vrij rond door de straten) en ook: vlammen, die aan zijn voeten uit de grond slaan, het heilig vuur, ziekten wegbrandend.

Deze heilige was in de middeleeuwen zeer populair. In stad en dorp, overal werd hij met een altaar vereerd; in onze buurt, behalve in de Twellose kerk, in die van Wilp, Voorst en Terwolde.

(D. Lekkerkerker)

Bronnen en literatuur.

Archief Hervormde gemeente Twello

Rijksarchief te Arnhem. Civiele processen voor het Hof.

Archief van de Gasthuizen te Deventer

Jhr W.A. Beelaerts van Blokland: Stichtse en Overijsselse lenen.

J.M. van Winter: Mnisterialiteit en Ridderschap in Gelre en Zutphen

W. Nolet er. P.C. Boeren: Kerkelijke instellingen in de Middeleeuwen

W. Wijnaendts van Resandt: De vicarieën in Gelderland

J.J.M. Timmers: Symboliek en iconographie der christelijke kunst

Mededelingen van mr H.J. Hermsen

DE NIJENBEEK

EEN MIDDELEEUEWSE WOONTOREN BIJ VOORST

door P. Bitter

(vervolg)

Datering van de bouwperioden I - III.

De vroegste historische gegevens over Nijenbeek voeren onsterug naar de 13e eeuw. Vanaf 1266 wordt herhaaldelijk in de bronnen een "Theoderico de Nyenbeke" vermeld (17), een ridder die tot de belangrijkste edelen van de graaf van Zutphen en Gelre werd gerekend. (18) In 1296 erfde zijn zoon Arnoldus de Vredestorp het kasteel en hij droeg het in leen op aan de graaf. (19)

Het is een moeilijke zaak om muurwerk te dateren met behulp van baksteenformaten. J. Hollestelle zegt hierover: "Men kan wel ongeveer vaststellen in welke periode bepaalde verkleining van de baksteen algemeen wordt en met enig voorbehoud stellen: hoe kleiner de steen hoe jonger. De regel is echter niet omkeerbaar. Een baksteen van 20 cm lengte zal beslist wel ná 1400 gedateerd mogen worden, maar een steen van 50 cm lengte kan wel ná 1400 gebakken zijn. Er is hier al enkele malen betoogd, dat er ook in de vijftiende eeuw vraag bleef naar grote bakstenen, vooral voor kastelen en zware muren". (20) Om deze rede-

nen zal ik bij datering van baksteenformaten aan de hand van gedateerde bakstenen in Zutphen en Deventer vrij vaag blijven: voor de bakstenen van 29 x 14 ½ x 8 cm, 30 x 25 x 8 cm en 33 x 16 x 8 cm is een datering in de 13e - vroege 14e eeuw waarschijnlijk. (21)

De latere bouwperiode: periode IV en V.

In periode III bestond het kasteel dus uit de drie verdiepingen tellende woontoren, de traptoren en het hoog ommuurde plein aan de noordkant. In periode IV werd aan het kasteel de oostvleugel toegevoegd. Later werd hieraan nog de vestibule aangebouwd. Van deze vleugel resteren sedert 1945 alleen nog maar funderingen tot 1 - 1 ½ meter hoogte - de tekeningen uit 1884 blijken nu zeer waardevol!

In 1884 bevatte de vleugel boven de overwelfde kelder drie verdiepingen, waarvan de bovenste een zolderverdieping onder het lessenaardak was. Op de eerste verdieping was de keuken, met een schouw aan de westkant waarvan de schoorsteen door een gat in de muur van de woontoren werd geleid naar de schoorsteen op het dak. In de oostgevel van de woontoren waren diverse doorgangen naar de vleugel uitgebroken - vermoedelijk is hierbij zoveel mogelijk gebruikt gemaakt van eventueel al aanwezige vensternissen.

Op oude foto's van de zuidgevel lijkt het alsof van de vleugel het onderste gedeelte (tot de onderkant van het onderste venster) gemetseld is van andere baksteen dan het bovenste gedeelte.

Op de fotos van de woontoren na 1945 lijkt in het muurfragment van de vernielde vleugel (het is in de jaren '70 ingestort) dit verschil zichtbaar.

J. Harenberg (22) deelde me mee dat hij dit destijds ter plekke ook had waargenomen: de bovenhelft van de vleugel was recenter dan de onderhelft. Op de foto's is te zien dat de bovenhelft gemetseld was in een staand, metselverband. Het nog bewaarde muurwerk van de onderbouw in halfsteensverband met bakstenen van 25 x 12 ½ x 5 cm.

Aan de vleugel werd waarschijnlijk pas later de vestibule aangebouwd. Op de afbeelding van Jan de Beyer uit 1744 is het nog een rechthoekig gebouwtje met een zadeldak, dat aan de oostkant ver uitsteekt buiten de gevel van de vleugel. Het is duidelijk niet afgestemd op de maten van de rest van het kasteel. Met al die verschillende onderdelen maakt het kasteel een wat rommelige, onoverzichtelijke indruk. Om deze wanorde nog compleet te maken stond er bovendien op het plein nog een huisje aangebouw tegen de traptoren. Van de vestibule en het huisje op het plein zijn nog stukken muurwerk bewaard in de gevels van de traptoren: ze waren gemetseld met bakstenen van 25 x 12 ½ x 5 cm, waarschijnlijk dus kort na de vleugel. De oorspronkelijke ingang van het kasteel, aan de noordkant in de traptoren, werd dichtgemetseld. Men kwam nu vanuit de ves-

tibule door een nieuwe deur in de oostmuur in de traptoren. De vleugel was voorzien van grote vensters met kruiskozijnen. Dergelijke kruiskozijnen werden ook aangebracht op de 1e verdieping van de woontoren,

Wat betreft de datering van de oost vleugel: J.H. Edelman legde verband met de sloopwerkzaamheden, die ca 1523 in opdracht van hertog Karel van Gelre werden uitgevoerd. In dat jaar is er een vermelding van "steyne, die van Nyenbeke gebrackten waeren" en die werden gebruikt bij de bouw van het blokhuis Altena. (23) Dit blokhuis werd door hertog Karel opgeworpen voor de belegering van Deventer. Edelman zegt hierover: "Hertog Karel had Nijenbeek helemaal willen slopen, maar men wees hem erop, dat het huis heel geschikt was om toezicht op de vaart op den IJssel te houden en in plaats van ook den hoofdburcht sloopen, beval hij een stuk er bij een te bouwen". (24) Helaas vermeldt Edelman nergens zijn bronnen. Dit geldt ook voor de datering die hij geeft voor de verhoging van de vleugel: 17e eeuw. Het baksteenformaat van de onderbouw (25 x 12 ½ x 5 cm) kan heel goed omstreeks 1523 dateren (zie bijlage D).

Het resultaat van al deze verbouwingen is te zien op de tekening van Jan de Beyer uit 1744. Zoals daarop ook te zien is, was het kasteel toen nogal verwaarloosd. Het werd in 1741 als "oud en vervallen" beschreven (25) Ergens in de driekwart eeuw hierna werd het kasteel dan ook ingrijpend gerestaureerd, (periode V): de derde verdieping werd uitgebroken (waardoor de ridderzaai hoger werd) en de borstwering metselde men opnieuw op met kleine bakstenen. De nieuwe borstwering was van grote vierkante openingen voorzien (deze zijn tegenwoordig dichtgemetseld) - of deze openingen er in de originele borstwering ook waren is onbekend. Bij de restauratie werd tevens de vestibule tot op gelijke hoogte met de oostgevel van de vleugel en met een klein lessenaardak afgedekt. (26)

In de 19e en begin 20e eeuw zijn er nog diverse reparaties uitgevoerd aan het kasteel, waarbij o.a. het schilddak door een puntdak werd vervangen, het huisje op het plein werd afgebroken en vervangen door een bakhuisje (dat nu ook al weer is afgebroken) en het talud van de woontoren werd vernieuwd. De kruiskozijnen in de woontoren maakten plaats voor brede schuiframen van drie ruitjes breed, welke op hun beurt eind vorige eeuw werden vervangen door kleinere, smalle ramen, omdat de eigenaar die "beter in overstemming met het gebouw" vond. (27)

DE VOORBURCHT.

Op 1 januari 1383 werd Willem van Steenberghe door hertog Willem beleend met "dat huys end borcht tot Nyenbeke met synen vurgeburcht". (28) Dit is de vroegste vermelding van een voorburcht bij kasteel Nijenbeek. De laatste vermelding ervan is in 1595 (29) - gepubliceerde bronnen erover van na, dit jaar heb ik

niet kunnen vinden, zodat niet beken is wanneer de voorburcht definitief is afgebroken. Op oude afbeeldingen (vanaf 1744) is er niets van te zien.

De voorburcht heeft gelegen aan de landzijde van het kasteel. Hier is tegenwoordig een groot verhoogd terrein, waarop een boerderij (gebouwd 1873), een houten noodwoning en een schuur staan. Er loopt een pad naar het kasteel overheen en het terrein is in gebruik als boomgaard en als tuin.

Al in 1870 had men van de voorburcht (bij het vergraven van den hof, ... een gedeelte der fondamenteen gevonden".(30) J.H. Edelman geeft hiervan een uitvoerige beschrijving: "In den tuin ... heeft men dikke fundamenteen opgegraven, die een weinig links van het pad door den tuin en ongeveer daaraan evenwijdig liepen. Ze maakten achterin den tuin een hoek naar rechts en in dien hoek werd een vloer gevonden, bedekt met leien er, verkoold hout. Langen tijd stond in den donkeren hoek van den tuin een stuk muur en verder vond men wat dichterbij het huis een gedempten, ronden put".(31) Men vond dus een noord-zuid gerichte muur met de noordwesthoek van een gebouw in de toenmalige tuin - waar dit precies was valt nu niet meer uit te maken. De huidige beheerder van het kasteel, W.J. Sonnenberg, deelde me desgevraagd mee, dat hij deze overblijfselen niet kende.

Wel was hij bij het aanbrengen van een hek langs de noordkant van het tegenwoordige pad gestoten op fundamenteen: er liep een muur parallel met het pad langs de rand van de tuind, vanaf de noodwoning tot ter hoogte van de schuur. Verder was er bij de bouw van de schuur een bakstenen "keldertrap" gevonden. De voorburcht moet vanwege de hoge waterstanden van de IJssel hoog gelegen zijn geweest. Daarvan uitgaande heb ik geprobeerd uit het terreinverloop de ligging van de voorburcht te herleiden. Tussen de IJsseldijk en het kasteel is er een groot vijfhoekig verhoogd terrein. Het westelijk gedeelte, ongeveer vanaf de houten noodwoning, is volgens de beheerder met zand opgehoogd: de voorburcht zal ongeveer tot de huidige noodwoning gelopen hebben. De zuidwestkant van het terrein wordt gevormd door de IJsseldijk die tegenwoordig hier afbuigt naar het oosten en langs de voorburcht gaat om vlakbij de woontoren weer verder naar het zuiden te gaan. Deze knik is pas de vorige eeuw ontstaan bij een dijkverlegging: oorspronkelijk ging de dijk langs de voorburcht recht naar het zuiden (naar de "Konijnenbosch").(32) De zuidoostkant is vermoedelijk rechtgetrokken bij de bouw van de boerderij. De oorspronkelijke zuidmuur van de voorburcht zal dus ongeveer onder het tegenwoordige pad moeten liggen. De noordmuur zou ik ongeveer langs de noordzijde van de tuin zoeken - deze veroorzaakte de bocht in de noordoostzijde van het vijfhoekig terrein. Ik kom dus uit op een ongeveer vierkant terrein van ca 30 bij 30 meter waar de voorburcht gestaan heeft. Deze zou inderdaad, zoals J.H. Edelman al vermoedde, "bijna den geheelen tuin" vullen.(33) De gracht rond het voorkasteel schijnt

begin 19e eeuw nog zichtbaar te zijn geweest: De Cloet (1827-'29) spreekt nog over "trois fossés", drie grachten.(34) J.H. Edelman beschrijft een buitengracht, maar zijn situatiebeschrijving is slecht te volgen.(35) Ik kon van buitengrachten in het terrein geen spoor meer vinden.

Wat heeft er in de voorburcht gestaan? De enige bron hiervoor is de beknopte inventaris die in 1506 drost Willem van Melckrade voor hertog Karel is opgesteld (zie Bijlage A). Van de hierin genoemde ruimtes moet een aantal in de voorburcht gezocht worden, n.l. het bakhuis, de "groiten toiren" en het brouwhuis, vermoedelijk ook de kamer "op ter poirten" en de portierskamer. Het is goed denkbaar, dat er neg meer in de voorburcht was ondergebracht, b.v. behuizing voor een garnizoen.

Hiermee beland ik in de kwestie van de datering van de voorburcht. Hiervan weten we niets af. Ik zou geen conclusies willen trekken op grond van het ontbreken van de voorburcht in de summiere omschrijving van Nijenbeek in de oorkonden van 1296 en 1297.(36) Een aanwijzing dat Nijenbeek inderdaad zo vroeg al een voorburcht had, is misschien gelegen in het feit, dat de omstreeks 1314 (37) aangelegde IJsseldijk precies buitenlangs de voorburcht loopt. De voorburcht zou dan kunnen samenhangen met bouwactiviteiten aan de woontoren in periode I-III.

Het verdwijnen van de voorburcht is uiterst slecht gedocumenteerd.

Wellicht betreft het bij de sloopwerkzaamheden van 1523 delen van de voorburcht: houdt de constructie van de oostelijke vleugel misschien verband met het afbreken van dienstgebouwen in de voorburcht? Nog in 1595 wordt de voorburcht in de bronnen vermeld (38), maar ergens in de volgende eeuwen wordt hij weggebroken - niet helemaal, want rond 1900 stond er ergens in de tuin nog een stuk muur van. (39) Misschien zal archeologisch onderzoek de resten ooit weer aan het licht brengen.

Samenvatting.

Kasteel Nijenbeek bij Voorst, door oorlogshandelingen en slecht onderhoud tot een bouwval gedegradeerd, is een schitterend gesitueerde woontoren in de uiterwaarden van de IJssel. Oorspronkelijk beheerste het kasteel het verkeer over de IJssel, maar door post-middeleeuwse rivierverleggingen stroomt tegenwoordig de Loenense Beek langs de burcht. Het kasteel, reeds in 1266 vermeld, kan gezien de baksteenformaten teruggaan op de 13e eeuw en kende vijf bouwperiodes.

In periode I was er een simpele vierkante toren van twee verdiepingen met een gekanteelde rondgang rond het dak. In periode II werd aan de woontoren een derde verdieping toegevoegd en kwam er een nieuwe borstwering. Van de bij deze bouwperiodes behorende vensters zijn in 1864 de sporen als contourlijnen getekend en het blijkt dat de vloeren oorspronkelijk op een lager niveau gezeten moeten

hebben. Vermoedelijk in periode II werd de traptoren met het zwaar ommuurde voorplein aan de woontoren aangebouwd. Later werd deze ommuring nog van een zware poort voorzien. In periode III werden de vloeren verzet naar het huidige niveau. Hierbij werd de derde verdieping hoog in de kap geplaatst en werden er nieuwe vensters gemaakt. In aansluiting hierop werden de aanbouwen en de muurkamers in de west- en zuid-gevel aangebracht. Blijkbaar is de versmalling van de traptoren (vanaf de eerste verdieping) veroorzaakt door een aanpassing van de trap aan deze nieuwe vloerniveaus.

Bij dit kasteel hoorde een voorburcht, waarvan de ligging ten westen van het kasteel valt te herleiden uit het terreinverloop en enkele funderingen die er zijn aangetroffen. Mogelijk dateert deze voorburcht al van vóór 1314: de aanleg van de IJsseldijk omstreeks 1314 lijkt te zijn aangepast aan de aanwezigheid ervan. Hier bevonden zich waarschijnlijk het bakhuis, het brouwhuis en de grote toren die in een inventaris van het kasteel uit 1506 worden vermeld. In 1523 werden er sloopwerkzaamheden uitgevoerd aan het kasteel, vermoedelijk aan de voorburcht. Wellicht hield de constructie van een vleugel aan de oostkant tegen de woontoren (periode IV) verband met het afbreken van dienstgebouwen in de voorburcht.

Niet lang na de bouw van de vleugel werd er een vestibule aangebouwd en verrees op het plein een bijgebouwtje. De vleugel is later (in de 17e eeuw?) nog verhoogd en van steunberen voorzien. In het midden van de 18e eeuw was het kasteel in een verwaarloosde staat, het werd ergens in de driekwart eeuw hierna ingrijpend gerestaureerd (periode V), waarbij o.a. de vestibule werd ingekort, de borstwering vervangen en de derde verdieping uitgebroken.

In de 19e en 20e eeuw is het kasteel regelmatig opgeknapt door de eigenaars, die o.a. de kruiskozijnen van periode IV wijzigden en het hoge schilddak door een puntdak vervingen. Voor de Tweede Wereldoorlog was het nog een glorieus kasteel, maar door de beschietingen in 1945 en sterke verwaarlozing nadien is het kasteel vervallen tot een gevaarlijk bouwval. Het is te hopen dat er binnen afzienbare tijd iets wordt gedaan aan deze droeve situatie.

Noten:

17. Zie L.A.J.W. Sloet, Oorkondenboek der Graafschappen Gelre en Zutphen, 's Gravenhage 1872-1876, dl. II nr 895 (1266) en 912 (1269) en J. Loeff, Het Archief van de Commanderij van St. Jan te Arnhem, Den Haag 1950, blz. 115 (1281).
 18. Hij is in 1286 één van de getuigen in de huwelijkstransacties van graaf Reinald I met Margaretha van Vlaanderen (Sloet, o.c., dl. III nrs. 1101 en 1109).
 19. Van Hasselt, o.c., Het kasteel wordt in 1296 en 1297 "castrum" genoemd
-

-
- (Loeff, o.c., blz. 116 en 11?),
20. J. Hollestelle, De steenbakkerij in de Nederlanden tot omstreeks 1560, Assen 1961, blz. 93.
 21. Zowel de datering van ca 1230 bij Edelman, o.c., blz. 41, als de datering in de eerste helft van de 14e eeuw van de Voorlopige lijst der Nederlandse Monumenten van Geschiedenis en Kunst, dl. IV, Utrecht 1917, blz. 190-191, zijn zonder enige argumentatie naar voren gebracht.
 22. J. Harenberg uit Zutphen verricht als amateur-historicus kasteelonderzoek. Ik ben hem erkentelijk voor de geboden hulp bij het literatuuronderzoek en voor het ter beschikking stellen van oude foto's.
 23. Nijhoff, o.c., dl, VI 2e stuk, blz. 100. Andere bronnen over de sloopactiviteiten heb ik niet kunnen vinden! Het staat geheel niet vast welk gedeelte er van Nijenbeek is gesloopt, evenmin als vaststaat dat het bouw materiaal voor Altena niet tevens van elders kan zijn aangevoerd.
 24. Edelman, o.c., blz. 47. Ik vermoed dat hij deze conclusie louter op de in noot 23 vermelde bron heeft gebaseerd.
 25. De Tegenwoordige Staat der Verenigde Nederlanden (anoniem), dl. 3, Amsterdam 1741, blz. 509.
 26. Rond 1900 waren er ten oosten van de toenmalige vestibule nog drie pijlers - vermoedelijk waren die poeren van de originele vestibule.
 27. Edelman, o.c., blz. 41.
 28. P. N. van Doorninck, Leenacten van Gelre en Zutphen, 1376-1402, uit het Staatsarchief te Dusseldorp, Haarlem 1901, blz. 9-11.
 29. J.S. van Veen, Register op de Leebaktenboeken; het Kwartier van Arnhem, uitgave Gelre, Arnhem 1917, blz. 324-327.
 30. A. Baron Schimmelpenninck van der Oije, "Kronijk van het slot Nijenbeek aan den IJssel", Geldersche Volksalmanak 1870, blz. 131-138.
 31. Edelman, o.c., blz. 43.
 32. Edelman, o.c., blz. 44.
 33. Edelman, o.c., blz. 56.
 34. J.J. de Cloet, Châteaux et Monuments des Pays-Bas, Brussel 1827-1829, dl. II nr. 142. Hij bedoelt waarschijnlijk één gracht langs drie zijden van de voorburcht.
 35. Edelman, o.c., blz. 43, 56. Hij probeert, op grond van een opmerking van ene "Van Hasselt" dat Nijenbeek op Schuilenburg leek, het kasteel te reconstrueren naar een pentekening van Schuilenburg en raakt daarbij danig in de knoop. Zijn conclusie dat er van Nijenbeek teveel verloren is gegaan voor een goede reconstructie is dan ook niet verwonderlijk.
 36. Loeff, o.c., blz. 116 en 117.
 37. b Nijhoff, o.c., dl. I blz. 11.
-

38. Van Veen, o.c.

39. Edelman, o.c., blz. 43.

BIJLAGE A.

De inventaris van Nijenbeek in 1506.

"Inventarium op Nyenbeeck dat Wilhem van Mellickrade, Drost aldaar op Saterdag nae den heiliger XIm. Jofferen dage ontfangen heeft, in tegenwoirdicheyt myns gen. Heren, Heren KAIRLS Hertougen van Gelre & c. Anno sesto.

Op die groite kamer baven den zadel.

Item ein groit bedde met een poluee,

Item ein koets gesneden van wageschot mit eine bedde, gardienen ind zyn toebehoit.

Item ein gesnede tresoir.

Item eine kist.

Item ein beslaegen kroen, die midzen op die kamer henget.

Item vier steycksitten.

Op die kaemer

Item eine kiste.

Item eine tresoir.

Item ein bedde mit synen toebehoir.

Op die nycamer.

Item ein bedde mit deeken ind laicken.

Item ein koetze sonder bedde.

Op die klockecamer.

Item eiyne bedde.

Op die mosterdcamer.

Item eyn bedde mit eyn koetze.

Op 't backhuys.

Item ein rolbeddeken.

Die schrieffcamer.

Item eyn gesneden koetz mit eyn bedde ind synen toebehoir.

Item eyne Cantoir.

Op ter poirten.

Item twee bedde.

Op des portierscamer.

Item eyn bedde.

Op ten groiten toiren.

Item twee bedden mit oiren toebehoit.

In 't brouwhuys.

Item eyn brouwketel met syn toebehoir.

In der koicken.

Item sess ketelen soe cleyn ind groit.

Item negen coeperen potten soe groit ind cleyn.

Item vyff braitpannen.

Item soeven ind twyntisch schottelen soa groit ind cleyn.

Item twee brandroeden.

Item twee halen.

Item drie roide pannen.

Item einen doerslach.

Item vier yseren spitten.

Item vyff kueperen luchten.

Item drie kleyne pannekens

Item twee vyselen.

Item eyn metalen staeffken.

Item drie tynnen loppen.

Die kamer baven die kelre.

Item ein koetz averhemeld zonder bedde.

Item eyn kantoir.

Item eyn sitten.

Item zes tynnen kannen soe groet ind cleyn.

Item twee metalen backen ind eyne watervat.

Dit heeft WILLEM VAN STEENBERGEN.

In den Zadel.

Item eine croen die mydzen in den zadel henget.

Item eynen tresoir die midzen in den zadel steet". (1)

Hoefer probeert in 1910 de vermelde vertrekken te lokaliseren: "De zaal - zadel - was de kamer, waarin men thans het eerst van den bijbouw uit de 16e eeuw komt. De tusschenmuur, die deze zaal thans in twee delen scheidt, moet weggedacht worden. Wat thans de ridderzaal genoemd wordt, was de "groite kamer baven den zadel". De keuken bevond zich onder de zaal in den kelder. De ligging der andere kamers is niet meer aan te geven". Hij plaatste het bakhuis, de schrijfkamer op de poort, de portierskamer, de grote toren en het brouwhuis in de voorburcht.(2) De derde verdieping: komt in zijn verklaring niet voor en zelfs "die kamer baven die kelre" kan hij niet kwijt!

Een betere oplossing lijkt mij alles een verdieping op te schuiven, als volgt:

- in de kelder de keuken (en misschien ook de mosterdkamer),
 - op de eerste verdieping de "kamer baven die kelre",
 - op de tweede verdieping (ridderzaal) de "zadel",
-

- op de derde verdieping "die groite kamer baven den zadel",
- door het aanbrengen van tussenwanden zouden van deze ruimtes "die kaemer ..." de naaikamer en de schrijfkamer kunnen zijn afgescheiden. Ook zou men er kamers in de buitenmuur van de 1e verdieping mee kunnen hebben bedield.

In de voorburcht moeten gelegen zijn geweest: het bakhuis, de grote toren en het brouwhuis. De poort die aan het plein van de woontoren heeft gestaan was waarschijnlijk vrij klein - ik denk dat de kamer "op ter poirten" boven de poort van de voorburcht zal hebben gezeten, met misschien de portierskamer ernaast. Nota Bene, dat ik er hierbij van uitga, dat de oostelijke vleugel van het kasteel inderdaad pas na 1523 is gebouwd, zoals Edelman beweert.(3) Zou dit niet het geval zijn en is de vleugel ouder, dan zouden "op ter poirten" en de portierskamer ook in dit gedeelte gezeten kunnen hebben, evenals de keuken. Er valt dan bovendien van diverse ruimtes niet uit te maken of ze in de woontoren of in de vleugel zaten. Ik zou dan wel alle ruimtes, behalve het bakhuis, de grote toren en het brouwhuis, "kwijt kunnen" in de woontoren met vleugel.

BIJIAGE B.

De gevangenschap van Reinald op Nijenbeek. 1364-1371.

Midden 14e eeuw woedde het conflict tussen de adellijke families van Heekeren en van Bronkhorst. De jonge hertog Eduard, aanvankelijk verplicht zijn raadsheer Gijsbert van Bronkhorst te steunen, koos al spoedig de zijde van de Heekeren. De Bronkhorsten schoven daarop Reinald, Eduards jongere broer, naar voren. Na een onrustige periode vindt in 1361 de Slag bij Tiel plaats. Hieruit komt Eduard als overwinnaar te voorschijn - Reinald wordt gevangen genomen. Nadat Reinald enkele jaren te Rosendaal bij Arnhem gevangen is gehouden, verwerft Eduard in 1364 Nijenbeek, beleent deze aan Peter van Steenberghe en brengt Reinald daarheen over. De reden hiervan is onbekend (was Nijenbeek misschien luxueuzer?).

"Und man sagt, dat hertoch Edeward synen broder gefangen lacht und hielt sonder ketten of andere bande; mer hy erdachte einen sonderlichen nuwen funt und behendicheit. Sijn broder Reinolt was ein vett man und uittermaeten grof und schwair van vleisch und corpus, also dat hy sovill besloich als ander twee grote man in die breiden. Nu lies Edewart ime in dem huyse, daerinne hy gevangen lach, die doren und vinsteren und alle andere stede, die man plegt up und to tdoin of uit und in to gan, sere enge maecken, doch dat dieghene, die den broder verwarten, lichtlich uit und in mochten gaan. Mer want hertoch Reinolt sere dicke was, so en mocht hy niet dairdoir kommen" (Kroniek van Erkelenz, 1569(4)). Van Slichtenhorst (1654) voegt aan dit fraaie middeleeuwse verhaal over de "dood-eeter" Reinald toe, dat "wanneer hy na tien iaeren ... wierd los gelaeten, dat men de deur, daer hy eerst was in-gegaen, wagen zyne zwaer- ly-

vigheyd had moeten wt-leggen", (5) wrt = uit.

In de 18e eeuw werd de kleine ruimte in de aanbouw aan de westgevel nog aangeduid als "de kamer, in welke de Hertog gevangen gezeten heeft" (6), een hokje van zo'n twee bij drie meter met een aangrenzend gemak. "Het zou verschrikkelijk zijn, hier zeven jaren te moeten doorbrengen, met de weinige afleiding, die men in de veertiende eeuw binnenshuis had. Geen wonder dat Reinald dik werd... Men moest een stuk uit den muur breken, om hem te bevrijden en men kan nog altijd aan den boog om de deur zien, hoeveel ruimte hij noodig had. Dat geheele stuk muur moest weggebroken worden", aldus het verhaal dat men nog lange tijd de griezelandse bezoekers vertelde. (7)

J. Craandijk (1884) merkt evenwel scherpzinnig op: "Maar als Reinoud zulk een ruimte noodig had, dan kon hij in zijn kamertje zelf zich nauwelijks bewegen. Dan kon hij stellig geen gebruik maken van 't privaat, er aan verbonden, en hoe hij van den engen, kronkelenden trap gekomen mag zijn, dat zal wel voor altijd verborgen blijven!"

Hij stelt, dat het hele verhaal onzin is en dat Reinald na zijn erewoord te hebben gegeven zich vrijelijk in het kasteel had mogen bewegen (8).

J.H. Edelman komt echter veel aannemelijker over als hij zegt dat Reinald ziek was: hij moest "na Eduards dood net zijn rustbed uit de cel worden gedragen, anders zou hij op de plaats zijner vernederingen al die gasten moeten ontvangen, die hem met zijn herstelling in zijn waardigheden kwamen gelukwenschen. En voor het rustbed was de uitgang niet ruim genoeg".

Vervolgens komt hij met de meest redelijke verklaring die ik ben tegengekomen: "Maar zou soms de boog in den muur tot deze vertelling aanleiding hebben kunnen geven? Zulke blinde bogen komen in oude gebouwen zeer veel voor, om den muur te versterken. (9)

Tot slot nog de meest gruwelijke versie van het verhaal: volgens W.J. Alberts zou de arme Reinald hebben geleden en zijn gestorven aan honger-oedeem (10)! Hoe dan ook, Nijenbeek speelde de hoofdrol in één der meest kleurrijke episodes uit de Gelderse geschiedenis, waardoor het tot in deze eeuw bekend is gebleven...

BIJLAGE C.

De leenheren en eigenaars _ van Nijenbeek,

1266 of eerder - 1295 Dirk van Vredestorp is "heer van Nijenbeek" (11).

1296 - vóór 1307 Arnold van Vredestorp, met Nijenbeek beleend (12).

1340 - ? ene Hendrik de Cocq van Oppijnen trouwt de "erfdochter van Nijenbeek" (13).

? - 1364 Johan de Cocq van Oppijnen (het is niet duidelijk welke rechten hij

- op het kasteel had (14).
- 1364 - 1373 Peter van Steenbergen beleend (15).
- 1373 - 1383 Hendrik van Steenbergen, broer van Peter, beleend.
- 1383 - 1402 Willen van Steenbergen, broer van Peter en Hendrik, beleend.
- 1402 - 1439 Peter van Steenbergen, zoon van Willem, beleend.
- 1439 - 1473 Johan van Steenbergen, zoon van Peter, beleend.
- 1473 - 1500 Peter van Steenbergen, zoon van Johan, beleend.
- 1500 - 1506 Fijacker van Steenbergen, zoon van Peter, beleend,
- 1506 - 1516 onduidelijke periode: in 1506 confisceert hertog Karel het kasteel (16), maar mogelijk is het al vóór 1516 weer aan Fijacker teruggegeven.
- 1516 - ? Hendrik van Steenbergen, broer van Fijaeker, beleend. In 1523 kon hertog Karel vreemd genoeg tijdelijk beschikken over sloopstenen van het kasteel en in 1522 woonde er tijdelijk de drost Melckraede (17).
- In 1537 stelt de hertog Hans van Gress aan als kasteelbewaarder, maar in 1540 wordt Hendrik van Steenbergen weet te Nijenbeek vermeld (18).
- 1542 - 1578 Karel van Steenbergen, zoon van Hendrik, beleend.
- 1578 - 1582 Hendrik van Steenbergen, zoon van Karel, beleend.
- 1532 - 1595 Geertruide van Renesse, weduwe van Karel en moeder van Hendrik, beleend. In 1584 wordt Nijenbeek ingenomen door de Spaanse bevelhebber De Taxis, maar een jaar later herovert Leicester het. (19)
- 1595 - 1622 Johan van Steenbergen, zoon van Geertruide en broer van Hendrik, beleend.
- 1622 - 1647 Johan van Steenbergen, zoon van Johan, beleend.
- 1647 - 1682 Johan Thomas van Steenbergen, zoon van Johan, beleend. In 1672 is Nijenbeek korte tijd het hoofdkwartier van de haastig tegen de Fransen samengestelde IJssellinie. Deze linie is al spoedig opgegeven en door de Fransen bezet. Johan Thomas krijgt van de Fransen voor zijn goederen een sauve-garde (vrigeleide) (20).
- 1688 - 1726 Johan Dirk van Steenbergen, zoon van Johan Thomas, beleend.
- 1727 - 1757 Johanna Elisabeth van Steenbergen (erfgename van haar vader Johan Dirk), gehuwd met Derk Jan van Stepraed, beleend (21).
- 1757 - 1768 Willem Casper (Frantz) van Dorninck, gehuwd met Maria Agnes van Stepraed (erfgename van haar moeder Johanna Elisabeth), in naam van zijn echtgenote beleend.
- 1769 - 1778 Herman Adolph Nagell tot Vornholz, gehuwd met Johanna Elisabeth van Dorninck (erfgename van haar moeder Maria Agnes), in naam van zijn echtgenote beleend, in 1778 verkopen zij het leen aan:
-

-
- 1779 - 1816 Willen Anne Schimmelpenninck van der Oije, in 1779 bleend. In 1795 wordt Nijenbeek geconfisceerd door het Provinciaal Collegie van Politie, Finantie en Algemeen Welzijn.
- 1816 - 1872 Willem Anne Baron Schimmelpenninck van der Oije, neef van Willem Anne, erft Nijenbeek (22).
- 1872 - 1918 Alexander Baron Schimmelpenninck van der Oije (1839-1918), zoon van Baron Willem Anne, gehuwd met jkvr. Sophie Frédérique Mathilda van Bronkhorst, erft Nijenbeek (23).
- 1918 - 1935 Nicoline Adriana Sophie Bsse Schimmelpenninck van der Oije (1865-1921), hun dochter, gehuwd met jhr mr Rudolf Everard Willen van Weede (1858-1933), erft Nijenbeek.
- 1933 - 1940 jkvr. Jacqueline Pauline van Weede (1853-1940), zuster van jhr mr Rudolf Everard, weduwe van jhr mr Jan Hendrik van Haersma de With (1852-1900), erft Nijenbeek.
- 1940 - 1965 jhr dr Jan Minnema van Haersma de With (1878 - 1965), hun zoon, erft Nijenbeek.
- 1965 -
heden jhr mr Frederik Johan Constantijn Schimmelpenninck (geb. 1918), zoon van de zuster van jhr dr Jan Minnema (jkvr Anna Magdalena van Haersma de With, gehuwd met jhr mr dr Albert Gerard Schimmelpenninck), erft Nijenbeek.

NOTEN (BIJLAGEN)

1. G. van Hasselt, Geldersch Maandmerk, dl I, Arnhem 1807, blz. 173-184
2. E.A. Hoefer, "Aantekeningen over Voorst", Gelre XIII (1910), blz. 341-351
3. J.H. Edelman, Gids voor Nijenbeek, Voorst 1900, blz. 47
4. P.N. van Doorninck, Geldersche Kronieken, Werken Gelre 5, Arnhem 1904, blz. 148-214: "Geldersche Kroniek, berustende in het archief der stad Erkelenz (Kroniek van Erkelenz), geschreven 1569". blz. 169-170
5. A. van Slichtenhorst, XIV Boeken van-de Gelderse geschiedenissen, Arnhem 1654, boek VI, blz. 142
6. De Tegenwoordige Staat der Verenigde Nederlanden, deel 3, Amsterdam 1741, blz. 509
7. Edelman, o.c., blz. 30
8. J. Craandijk, Wandelingen door Nederland, Haarlem 1884, blz. 250-260
9. Edelman, o.c., blz. 31
10. W. Jappe Alberts, Uit de historie van Voorst, Zutphen 1972, blz. 13-14
11. L.A.J.W. Sloet, Oorkondenboek der Graafschappen Gelre en Zutphen, 's-Gravenhage 1872-1876, dl. II nr. 895. W.A. van Spaen, Inleiding tot de Historie van Gelderland, Utrecht 1805, dl. IV, blz. 183-187

12. Van Hasselt, o.c., J. Loeff, Het Archief van de Commanderie van St. Jan te Arnhem, 's-Gravenhage 1950, blz, 118, A.J. Maris, "De St. Jansbeek en de Prümerhof en watermolen te Arnhem", Gelre LIX (1960), blz, 179-198 (blz. 186-187), en Hoefer, o.c., blz. 346, menen dat Dirk en Arnoldus half broers zijn.
13. A. Baron Schimmelpenninck van der Oije, "Kroniek van het slot Nijenbeek aan den IJssel", Geldersche Volksalmanak 1870, blz. 131-138
14. L.A. Nijhoff, Gedenkwaardigheden uit de geschiedenis van Gelderland, 7 dln. 1830-1862, dl, II nr. 133
15. Over de belening van het geslacht Van Steenberghe met Nijenbeek, 1364-1727, zie: P.N. Van Doorninck, o.c., J.S. van Veen, Register op de Leenaktenboeken; het Kwartier van Arnhem, Arnhem, 1917, blz. 324-317); A. Martens van Sevenhoven, "De Steenbergens en de Nijenbeek in de veertiende eeuw", Gelre XLII (1939), blz. 23-48; J.S. van Veen, "De graafschap in den tijd van overgang", Gelre XXIX (1926), blz. 1-75 (blz. 56-58).
16. Nijhoff, o.c., dl. VI 1e stuk nr. 572
17. Nijhoff, o.c., dl. VI 2e stuk blz. 100; Van Hasselt, o.c.
18. Nijhoff, o.c., Van Veen 1917, o.c.
19. Schimmelpenninck van der Oije, o.c.
20. Schimmelpenninck van der Oije, o.c.
21. Over de beleningen van 1727 tot 1795, zie Van Veen 1917, o.c.
22. Martens van Sevenhoven, o.c.
23. J. Harenberg uit Zutphen was zo vriendelijk me de gegevens over de eigenaren na 1900 te verstrekken.
24. Deze gegevens zijn ontleend aan: E.H. ter Kuile, Monumenten van geschiedenis en Kunst, dl. III 2e stuk (Provincie Gelderland: het Kwartier van Zutphen), Den Haag 1958, en dl. IV 2e stuk (Provincie Overijssel: Zuid Salland), Den Haag 1964; en aan Hollestelle, o.c., blz. 92

Dit artikel is overgenomen uit Bijdragen en Mededelingen van de ver, "Gelre" deel 75 - 1984. Helaas was het niet mogelijk de bijbehorende foto's en tekeningen over te nemen. Met dank aan de heer Bitter en ver. "Gelre" voor toestemming tot publicatie in ons verenigingsorgaan.